

Maria Hirszowicz: *Stąd, ale dokąd?*

Spoleczeństwo u progu nowej ery

Warszawa, Wydawnictwo Sic! 2007, 293 s.

Informovat českého čtenáře o knize polské socioložky žijící od roku 1968 ve Velké Británii by mělo smysl i tehdy, kdyby se její vydání nepojilo se smutným faktem, že 3. července 2007 sociologické i lidské společenství navždy opustila. Připomenout se jí sluší také proto, že spolu se Zygmuntem Baumanem stála v druhé polovině 60. let minulého století u reanimace české sociologie, takže ve vzpomínkách pamětníků zůstala zachována jako jemná, kultivovaná, vzdělaná a půvabná dáma se schopností mimořádného vcítění a současně silné argumentace *pro et contra*.

Knížka s příznačným názvem *Odtud, ale kam?* s podtitulem *Společnost na prahu nové epochy* je rekapitulací, bilancí i výhledem a její struktura je vlastně „učebnicová“, ostatně tak také vznikala a svůj univerzitní původ ani netají. Odtud plynou dva její výrazné znaky: 1. úsilí pokrýt v hutné zkratce vše podstatné, co „hybe“ dnešním světem, a 2. spíše podvědomá snaha prokázat, že dnešní sociologická „systémová syntéza“ (případně snad „syntetizující úkon“) je zásadně odlišná od toho, co se donedávna v desetitisících exemplářů v podobě různých „Introductions“ vydávalo. Nicméně explicitní ústřední problém je jiný než učebnicově syntetický: pohled z ptačí perspektivy na soudobou společnost a její vývojové perspektivy má totiž prokázat „nové formy existence alienace“ a současně ambivalenci soudobé epochy, její vnitřní rozpornost a především to, že duchovní hybnou silou této *generální* ambivalence (ve smyslu, že proniká všemi dílčími jevy, všemi segmenty skutečnosti) je rozpor mezi filozofií neoliberalismu a ideou racionalizace lidských vztahů. Co se alienace tkne, Hirszowiczová kromě umírněné a pochopitelné distancie od tradičního hegelovsko-marxovského pojetí zdůrazňuje vlastní pojetí, které spočívá na tezi, že „alienace v širokém slova

smyslu je trvalou součástí lidské existence“ (s. 10), že je „antropologickou konstantou“, která má dnes rafinovanou a současně dynamizovanou podobu moci trhu nad individuem, znásilnění jedince všemocnou byrokracií, moci „nových ideologií“ nad lidskými postoji a sociálními vztahy atd. To vše Hirszowiczová ve svých výkladech dokládá podivuhodně bohatou množinou zejména anglosaských, ale i francouzských a polských reálií, a dokonalou znalostí snad veškeré relevantní (a reprezentativní) literatury a konkretizuje v dichotomiích spontaneita – racionalizace, volný trh – institucionální řízení, neviditelná ruka trhu – státní intervencionismus, soutěž – solidarita, individualismus – vzájemná pomoc. Soudobý svět je charakterizován l. zhuštěním sociálního prostoru, akcelerací procesů změny, „navrstvením“ struktur, které lidé vytvářejí, a kumulací vedlejších efektů a produktů, jež se ukazují jako v posledku nežádoucí a vytvářejí stav specifického (historicky bezprecedentního) rizika. I když jistě obecně vzato nejde o objev, objevné je to, že na těchto tezích je postaven celý přehledový text, že se neoperuje modernitou takovou a makovou, stupněm rozvinutosti či mírou odumírání postmoderny, ale zcela věcně se promyšlejší reálie, v nichž je lidem soudobých společenství dáno žít. Tato „reálie“ proměňují (zde jde o parafrázi Castellese) vztah přírody a kultury: postupně se vystřídaly epochy nadvlády přírody nad kulturou, kultury nad přírodou a posléze dominance vztahu „kultura – kultura“. Tato trvalá přítomnost kultury v soudobém světě se ale pramálo bere na vědomí zejména proto, že se nové víno (změněný svět) nalévá do starých sudů (tradičních konceptuálních schémat).

Hirszowiczová sice celé dílo soustavně konzultovala s Baumanem, který ke knize napsal nadsazeně oslavný paján, sama se však evidentně k žádné verzi postmodernismu nehlásí. Z celého jejího textu spíše cítíme snahu vyrovnat se činem s vlastní radikálně levicovou minulostí (teoreticky

to udělala v knize *Pałupki zaangażowania: Intelektualiści w służbie komunizmu*, kterou *Sociologický časopis* recenzoval – SC / SCR 40 (5): 777–780), aniž by se čehokoliv relevantního, k čemu levicové myšlení dospělo, bezmyšlenkovitě vzdávala. Cítíme to ve vyrovnaném a neobyčejně věcném, i když kritickém vztahu k neoliberalismu, současně však v nejednou proklamované účtě dokonce k Friedrichu von Hayekovi.

První část věnovaná *Změnám principů společenského života* je elegantní charakteristikou základních typů společnosti, o nichž se dnes běžně uvažuje – postindustriální, technologické, rizikové, informační (tu Hirsowiczová ztotožňuje jistě ne zcela právem se společností vědění) a společností služeb. Na této rekapitulaci je mimo jiné pozoruhodné, jak autorka dokáže připomenout leccos z „dávné minulosti“, co se jeví kupodivu i dnes jako věcně zajímavé, například „civilizační teorii“ Helmuta Schelského z roku 1961, který formuloval 17 principů „zvědečtění“ společnosti – všechny dodnes platí. Také připomenutí Radovana Richty jako „klasického zakladatele teorie informační společnosti“ by nás nemělo udivovat, vždyť i Bell o něm psal s uznáním, jakkoliv mu jeho pozdější lidské selhání neodpustil. Pozoruhodná je charakteristika paradoxů informačního věku (volně podle Langdona Winnera): 1. *paradox intelligence* (v rozporu s předpokladem pokrok vědění ve společnosti nepřináší obecný intelektuální růst, výsledky výuky jsou horší, praktické použití lidí formálně vzdělaných malé atp.); 2. *paradox životního prostoru* (v rozporu s předpokladem, že s růstem vědění se rozšíří prostor pro kreativitu a znásobí se objem volného času, naopak rostou pracovní nároky a možnost našeho „svobodného výběru“ je již dnes značně limitována) a 3. *paradox elektronické demokracie* (v rozporu s předpokladem, že růst informací povede k vyšší angažovanosti, se ve skutečnosti schopnost vstupu do politické diskuse omezuje a zájem na participaci v politice snižuje). To všechno

Hirsowiczová dále komentuje, koriguje, doplňuje – jako formálně stylistické východisko ale vždycky volí dobře vystavěnou dramatickou nadsázku. V souvislosti se společností služeb můžeme sledovat pregnantní logiku důkazu, že de facto jde spíše o „zprůmyslnění služeb“ dokonce v tom smyslu, že značná část „sektoru služeb“ je podsektorem industriálního sektoru, protože mu přímo či nepřímo slouží.

Do velmi živého tématu zasahuje Hirsowiczová tím, že otevírá problém „skutečných, pravých“ potřeb a potřeb „umělých“, „falešných“. Nestaví normativně na tom, že hodnotí, co je pro člověka dobré či špatné, co vybírat má a co nikoliv (tato naivita se sociologům připisuje s cílem generální diskreditace „sociologického diskurzu“), konstatuje prostě, že „přirozenou potřebou“ v rozvinutých společnostech, v nichž primární potřeby jsou již satureovány, je všechno, o čem se člověk domnívá, že to skutečně potřebuje, a ví, že je v jeho reálných možnostech toho dosáhnout, „umělá potřeba“ je pak ta, o níž člověk začne usilovat teprve tehdy, když se dozví, že by ji mohl a měl saturovat (jednoduše: až ho reklamní a manipulativní mechanismy konzumní společnosti přesvědčí o tom, že má chtít něco, o čehož existenci dosud neměl tušení).

Kapitola *Dezorganizovaný kapitalismus*, opřená o klasická vymezení Clause Offeho, uvádí do racionálního povědomí mj. (kromě polemiky s Ulrichem Beckem, jehož základní texty sice máme v češtině, ale není mi známo, že by byly předmětem sociologické reflexe, snad u Jana Kellera) teorii *nového imperialismu* z pera Davida Harveye: soudobý imperialismus (kromě jiných rysů) nespočívá na dobývání či udržování území silou, ale na vytvoření jejich závislosti ekonomickými prostředky, zejména půjčkami, jež činí chudé země zcela závislými na zahraničním kapitálu. Edward Luttwak razí pro tuto strategii pojem „geoeconomika“ na rozdíl od tradiční geopolitiky (jež se – dodejme – v Rusku vyučuje

na všech vysokých školách). Smutek imperiálního statusu osamocených velmocí vyjádřil kdysi Henry Kissinger slovy: „velké mocnosti nemají stálé přátele ani stálé principy, mají pouze stálé zájmy“.

Sociologicky je pro nás dnes nejzajímavější asi kapitola *Nová třídní diferenciace*. Autorka vědomě rezignuje na definiční spory kolem pojmu „třída“ a soustřeďuje se – zcela v nejlepších intencích své knihy (ne vždy rovnoměrně naplňovaných, což je snad přirozené) – na paradoxy nové třídní diferenciace: všichni jsou „pracující“, což dříve nebylo, pracovní doba se proti očekávání nezkrátila, sociální struktura se nepolarizovala (má podobu romboidu, nikoliv trojúhelníku) a skuteční vlastníci přestali být viditelní. Nebo jinak – vytvořila se vrstva (neviditelných) megaboháčů, neustále roste počet příslušníků tzv. nových středních tříd při jejich trvalé vnitřní profesní diferenciaci, dělnická třída je početně oslabena a prostorově fragmentarizována, naopak kvantitativně roste „třída“ označovaná pojmem „pracující chudina“ (což jsou lidé vykonávající práce, jejichž výkon nevyžaduje žádnou kvalifikaci – v USA je jich údajně 30% zaměstnané populace) spolu s objemem marginalizované populace známé jako „underclass“, zvyšuje se počet lidí závislých na sociální podpoře. Mimořádnou pozornost věnuje Hirszowiczová právě sociálním podporám, vidí v tom jeden z centrálních problémů naší doby – a právem.

Pomineme-li nikoliv nám neznámé úvahy o roli různých forem kapitálů, pak za zmínku rozhodně stojí kapitola o megaboháčích a nových chudých. Co se megaboháčů tkne, Hirszowiczová ukazuje, že většina žije – abychom použili klasického latinského obratu – „skrytě“, nenápadně, nedemonstruje své bohatství. Demonstrativní spotřeba je vlastní těm „přechodným megaboháčům“, jako jsou misses a vice-misses, hokejisté a boxeři, kteří ale nakonec většinou megabohatými nedovedou zůstat. Proti nim naopak stojí mlčenlivá skupina

manažerů, kteří jsou „královsky placeni“, aniž „je jejich výkon v jakékoliv podstatné relaci s jejich příjmy; statisíce a miliony v podobě dodatečných příjmů jsou vypláceny stejně tak ve firmách, které vykazují zisky, jako ve firmách, které jsou ztrátové“ (s. 107). Že by jedno z nových tajemství postmoderního kapitalismu?

Své profesionální zájmy z minulých dob autorka nezapře všude tam, kde uvažuje o fungování organizací a korporací, ale také o sociologii politiky. Zajímavé jsou úvahy o proměně „politiky hnutí“ v „politiku kampaní“, kterou autorka pokládá za příznačnou pro naši dobu. Zajímavě píše (konečně!) i o tom, že tyto kampaně mají nezřídka ludický (hrový a hravý) prvek, což samozřejmě dobře známe při pohledu na naše anarchisty, pochody stoupenců hnutí „Hare Krišna“, ale i zafaté a nenávislné průvody neonacistů nebo také na mnohé naše ekologické aktivisty. Ludický element souzní s povahou doby – Hirszowiczová si jde pro inspiraci (kromě Baumana) k Lipovetskému, jehož knihy jsou nám dostupné. Nelze tak pominout dva protichůdné fenomény – na jedné straně „detradicionalizaci“ (která rozvolňuje intergenerační pouta) a na druhé straně „retradicionalizaci“, kterou si vynucuje dokonce chod tržní ekonomiky (třebas známý fenomén návratu „kultury důvěry“).

Pomineme-li rekonstrukci hlavních ideových směrů dneška, kterou autorka uvozuje poněkud zlomyslně citací slavné Marxovy věty, že nedozrálým společenským vztahům odpovídají taky nedozrálé ideje, zbývá velká a dosti zásadní kapitola o roli intelektuála v moderní a postmoderní společnosti. S odvoláním na Maurice Machina autorka konstatuje, že souběžného francouzského (a asi nejen francouzského) intelektuála charakterizuje: pohrdání masami, diskvalifikace všech, kdo jsou jiného názoru než oni sami, absence koherentního myšlení například ve vztahu k antisemitismu, větší citlivost na antisemitismus než na islamofobii, lhostejnost